

Nem kis tett Bogoly József Ágoston-tól, hogy Tolnai Vilmos személyét és hagyatékát kiásta a feledésből. Könyvét – fenntartásaink ellenére is – becsljük, a pozitívizmus teljes rehabilitálása pedig semmiképp sem állt szándékunkban. Ez irányzat korlátai számunkra is nyilvánvalóak, mégis úgy találjuk: méltányosabb bánásmódot s elbírálást érdemelne a mostanában szokásosnál. Vilcsek Béla higgadt vélekedéséhez csatlakozunk: „A pozitívizmus tényfeltáró adatszerűsége, filológiai pontossága és a szellemtörténet egyéni szempontú, intuitív beleéléssel felvillantott összefüggései, legyenek bármennyire kedvezőtlenek is alkalmazásának feltételei, manapság is sokat segíthetnek az irodalmi közgon-

dolkodásunkat még mindig átható legendák, tévhit, torzítások és közhe-lyek megszüntetésében. Élet és életmű tényeinek objektív, pozitív számbavétele és az érzékeny, szellemtörténeti átélés hozzájárulhat írók, alkotások és folyamatok jobb (meg)értéséhez” (vö.: Vilcsek: *Az irodalomtudomány „provokációja”*. Bp., 1995. 111. – a saját kiemelésünk!). S akár benne, bennünk is él a töprengő kérdés: „... vajon az irodalomtudomány elkövetkező időszakában szerephez juthatnak-e a ma már klaszszikusnak vagy konzervatívnak nevezett iskolák és azok kétségtelen eredményei” (i. m. 286.)? A magunk részéről szkeptikusak vagyunk.

Lőrinczy Huba

CZIGÁNY LÓRÁNT: GYÖKÉRTELEN, MINT A ZÁSZLÓ NYELE

Írások a nyugati magyar irodalomról. Budapest, Szabad Tér, 1994. 352 l.

Hamarosan időszerűvé válik az 1945 és 1990 közötti nyugati magyar irodalom tudományos feldolgozása és történetének megírása. Lassan elérkezettnek látszik annak ideje, hogy valaki a művek számbavételére, elemzésére, értékelésére, az egyetemes magyar irodalomban való elhelyezésére, valamint az irodalmi mozgalmak és alkotói műhelyek áttekintésére vállalkozzék.

E munkához szinte minden előkészület megtörtént. Nemcsak a művek kritikai felmérése ment végbe évtizedeken át folyamatosan, de sor került összefoglaló írások elkészítésére és publikálására is. Ebben oroszánrészt vállaltak hazai irodalomtörténészek, köztük elsősorban Béládi Miklós és Pomogáts Béla, kisebb-nagyobb dolgozatokban tárva a magyarországi olvasóközönség elé az emigrációban élő szerzők működését és ennek természetét. Árulkodó volt a korra, az azt jellemző politikai viszonyokra, hogy előbb született meg az emigráns irodalmat bemutatató – gyakran politikai felhangok-

tól nem mentes – ábrázolás, mint annak lehetősége, hogy a Nyugaton született művek Magyarországra bejussanak és olvashatókká váljanak. A velük foglalkozó irodalomtörténészek csaknem kivétel nélkül olyasmiről beszéltek és írtak, ami az olvasóknak hozzáférhetetlen volt. Az összefoglalások azonban nem voltak feleslegesek és haszon nélküliek. Valamelyes képet nyújtottak mindarról, vagy sok mindenről, ami a nyugati magyar diaszpóra irodalmában történt, és ha az eredeti művek nem jutottak is el a magyarországi érdeklődőkhöz, a szerzők, a témák, a műfajok, az összefüggések, az alkotói módszerek tekintetében némi eligazítást nyújtottak. Hibáik és hiányaik ellenére is hasznosak voltak.

Ez a fajta munka az emigrációban szerényebb és szegényesebb volt, mint a hazában. Ismertetések, méltatások, bírálatok csaknem minden jeles és fontos műről, némelyek esetében nem lebecsülendő számban, megjelentek. Annak ellenére, hogy kevesen voltak a hi-

vafásos és avatott kritikusok. A műbírálatokat mint szerzők gyakran az író-társak jegyezték. Költők írtak költőkről, elbeszélők elbeszélőkről, esszéírók esszéírókról és így tovább. A kritikai termés tekintélyes volt. Viszont annál kisebb volt azoknak a munkáknak a száma, amelyek egy-egy műfaj vagy alkotói kör egészét tekintették át. Kanadában Miska János és Bisztray György, az Egyesült Államokban Könnyű László végzett ilyen tevékenységet, azzal a korlátozással, hogy az első kettő csaknem kizárólag a kanadai, a harmadik pedig az amerikai magyar irodalommal foglalkozott.

Nyugat-Európában Czigány Lóránt volt az egyetlen, aki rendszeresen figyelt és feldolgozta a nyugati magyar irodalom eredményeit, és végzett a Béliádiéhoz és Pomogátséhoz hasonló összegző munkát. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1975. szeptemberi tanulmányi napjai tárgyköréül a „Nyugati magyar irodalom” témát választotta és a konferencia anyagát hamarosan könyv alakban is megjelentette. Érdekes módon, a kitűnő előadók a témakörnek csak egy-egy vetületét vizsgálták meg, de senki nem vállalkozott arra, hogy az egészről adjon áttekintő képet. Azok is, akik olykor nyugati szerzőkről és művekről véleményt nyilvánítottak – például Sipos Gyula, Hanák Tibor, Határ Győző, Hellenbart Gyula, Csiky Ágnes Mária, Kabdebó Tamás, Gömöri György, Papp Tibor, Dénes Tibor, Vitéz György – az őket leginkább foglalkoztató mozzanatokra korlátozták mondanivalójukat. Igaz, az imént említettek többsége költő vagy író, és nem irodalomtörténész volt. Csak Czigány Lóránt törekedett arra, hogy az általa öntörvényű világnak nevezett nyugati magyar irodalom sajátos jegyeit, az irányzatok és alkotói egyéniségek kibontakozását, a jelenségek összefüggéseit vizsgálja, az eredményeket

összevesse és tudományos módszerrel leírja.

Érre őt kiválóan alkalmassá tette Nyugaton szerzett irodalomtörténeti felkészültsége, az emigráns irodalom meghatározó egyéniségei munkásságának alapos ismerete, némelyekkel több évtizeden át ápolt közvetlen kapcsolata, korosztálya tagjaival kialakult személyes barátsága, lefegyverző tárgyismerete és az irodalmi közéletben való biztos mozgása. Nem szobatudós, ismereteit az írásos dokumentumokon kívül a közösségi élet és mozgalmi tevékenység tapasztalataiból szerezte. Ráadásul kitűnő stilsztá. Szövegei világosak, pontosak és élvezettel olvashatók.

Válogatott tanulmányait, esszéit, cikkeit, előadásait tartalmazó könyvét a budapesti Szabad Tér Kiadó jelentette meg három és félszáz lapon. Címét Horváth Elemértől vette. A „Gyökértelen, mint a zászló nyele” a New York melletti Mahopac-ben élő költő *Teljesen szárny* című versének egy sora. Czigány ezt a kifejezést nemzedéke „emblematis metaforájá”-nak nevezi. „Meglepő és meghökkentő – írja. Mert lehet-e egyáltalán gyökere a zászlónak? De amikor viszik, kitézik vagy kiszögeznek valahová: a zászló lobog. Lobog a hegytetőn, a barikádon, az épületek oromzatain, a páncélvonaton, a dísztribünön, muskátlis ablakban vagy a mentőautón és az iskolás gyerekek kezében hatalmi szóra. De akár zászlórúdra tűzik, akár zsineggel erősítik oda, jelt ad, üzenetet továbbít.”

Az 1994-ben megjelent tanulmány- és cikkgyűjtemény darabjai 1969 és 1993 között születtek, tehát a szerző életének csaknem két és fél évtizedét fogják át. Túlnyomó többségük nyomtatásban Nyugaton az Új Látóhatárban jelent meg, néhány az Irodalmi Újságban és a Bécsi Naplóban került az olvasókhoz. A hazai sajtóban főleg a Nyel-

vünk és Kultúránk, valamint a Magyar Nemzet közölte Czigány írásait.

A témák között jelentős hely illeti meg az írói arc- és pályaképeket. A leg-sikerültebbek a Cs. Szabó, Szabó Zoltán és Siklós portrék. Ezek rendkívüli adat-gazdagságukkal és a személyes barátság engedte közvetlenségükkel tűnnek ki. A Cs. Szabó Lászlóról alkotott kép igen plasztikus. Czigány eleven színekkel festi meg azt az írot, akit kiváltképpen a fiatal pályatársak nagy tisztelettel és szeretettel vettek körül. Közülük számosan telepedtek le Nagy-Britanniában. Közöttük az 1956-os forradalom után Nyugatra menekült ifjú költők és írók, akik Londonban, Oxfordban és Cambridge-ben tanulván hamarosan két jelentős férfiú, Cs. Szabó László és Szabó Zoltán személyes vonzáskörébe kerültek. Az ötvenhatos korosztály tagjai Cs. Szabót „osztályfőnökük”-nek nevezték, tőle kapták a kezdeti eligazítást a nyugati világban való tájékozódáshoz, és egyúttal az első véleményeket munkájuk irányát és értékét illetően. Czigány „a mi Kazinczynk”-nak nevezi és megjegyzi, hogy „az 1945 utáni magyar emigráns irodalomból soha nem jött volna létre a mai [1988-ról van szó – B. Gy.] virágzó nyugati irodalom, ha egy Cs. Szabó László-szerű egyéniség nem áll az élére”.

Valóban, így volt. Hadd jelentkezzem ehhez a tételhez tanúnak. De két kiegészítéssel. Amikor az ötvenes évek kezdetén Cs. Szabó László – Olaszországból már átköltözvén Angliába – az emigráns irodalmi sajtó tisztelt és kedvelt szerzőjévé vált, semmi jelét nem adta annak, hogy az irodalmi vezér szerepére pályázik és később sem igyekezett ennek az irodalomnak az élére állni. Sokkal inkább az történt, hogy irodalmi munkássága elismerése gyanánt mi, fiatalabb pályatársai és barátai, később kiegészülve az ötvenhatosokkal, emeltük lassan magunk fölé, vezérünknek, amolyan Kazinczynknak te-

kintve őt. Másik kiegészítésem a „Cs. Szabó László-szerű egyéniség” kifejezésre vonatkozik. Az ötvenhatosoknál valamivel idősebb emigráns korosztály – amelynek tagjai főként a Látóhatár, majd Új Látóhatár körül csoportosultak – Cs. Szabó Lászlótól nemigen tudták elvonatkoztatni Szabó Zoltánt. Kettejük együttes és egyszerre emlegették, együvé tartozónak tekintették. Nem véletlen, hogy egy pillanatra sem feledkezve meg a köztük lévő különbségekről – úgy beszéltek (úgy beszélünk) róluk, mint „a két Szabó”-ról vagy „a londoni páros csillag”-ról. Nemcsak munkásságuk, magatartásuk, kapcsolatrendszerük fonódott össze, de irodalmi szerepük is, úgyhogy találóbbrak érezném kettejüket együttesen nevezni „a mi Kazinczynk”-nak. Ebben nem volt eltérés köztünk, vagyis a negyvenes évek végén-ötvenes évek elején menekültek és a nálunk fiatalabb ötvenhatosok között, hiszen az utóbbiak – köztük Czigány Lóránt és társai – viszonya Szabó Zoltánhoz ugyanolyan meghitt és bensőséges volt, mint a Cs. Szabó Lászlóval kiépült kapcsolat. Ha csak arra gondolok, hogy mind a ketten mily észrevétlenül látták el az irodalmi vezérlő csillag szerepet, mily körültekintéssel és tapintattal mondtak például véleményyt a magukénak is tekintett folyóiratnak – nevezetesen az Új Látóhatárnak – minden egyes számáról, mily erős és maradandó volt a köztük lévő kötelék még akkor is, amikor egyben-másban nem értettek egyet, igazat kell adnom Czigány Lórántnak, amikor az emigráns irodalomban játszott szerepüket méltatja. Mind a ketten – Czigány szavait használva – foggal-körömmel védtek és őrizték a magyar irodalom autonóm értékrendjét.

A Cs. Szabót övező tisztelet tükröződik a Szabó Zoltánról készített pályaképből is, amely az adatok és a személyes természetű adalékok tömegével nyűgözi le az olvasót. A szerző páratlan

emlékezőtehetséggel eleveníti fel találkozásaik, együttléteik, közös munkáik apró részleteit. Ez az esszé egy majdani monográfiának bőségesen kínál anyagot. Czigány Lóránt hitelesen és filológiai pontossággal tesz közzé mindent Szabó Zoltánról, amit egyfelől tudományos kutatómunkával összegyűjtött, másfelől évtizedek során személyesen megfigyelt, észlelt és tapasztalt.

Egy félreértést azonban el kell osztatnom. Czigány szerint: „Amikor a Szabad Európa Bizottság meghívta a rádió munkatársának, Szabó Zoltán ugyanúgy feltételeket szab, mint amikor a Parasztpárt akarja jelölni a miniszteri bársonyszékbe: Londonban marad saját rovatával, melybe hétről-hétre saját maga által választott kulturális témákról írhat.” Ez így a történetnek csak egyik fele. Szabó Zoltán 1951 kora őszén néhány hetes müncheni tartózkodás után visszatért Londonba. Feltételeket nem szabott, mert nem volt szükség rá. A Szabad Európa Rádió (SZER) amerikai vezetői kedvelték, a magyar osztály főnöke, Dessewffy Gyula barátjának tekintette, elég volt annyit mondania, hogy szívesebben dolgoznék Londonból, mint Münchenből. Jelen voltam a megbeszélésen; tanúsíthatom, hogy a londoni munkahelyhez az igazgatóság minden további nélkül hozzájárult, hiszen úgylis a tervek közé tartozott egy londoni, párizsi, római – majd később bécsi – tudósítói állás szervezése. Semmi akadálya nem volt annak, hogy Szabó Zoltán a müncheni szerkesztőség tagjaként londoni munkahellyel lássa el feladatait. Bármennyire igyekezett is kifele annak a látszatát kelteni, hogy az angol fővárosban kulturális szerkesztőként dolgozott, a valóságban minden tudósítói munkát elvégzett, tehát bármilyen – politikai, társadalmi, gazdasági – esemény történt Angliában, arról annak rendje és módja szerint rövid jelentésekben beszámolt. Ezt olykor nem

szívesen tette, mert erősen fárasztotta. Többször panaszkodott túlterheltségre. Ilyenkor kisebb konfliktusai támadtak a müncheni műsorszerkesztőkkel, akik anyagokért bombázták. A magyar osztály vezetői azonban soha nem élezték ki a helyzetet és baráti módon intézték el a vitákat. A kulturális témák kiválasztásában és feldolgozási módjában teljes szabadságot élvezett. A SZER irányvonalával soha nem került összeütközésbe, nem azért, mert meghunyászkodott, hanem azért, mert a lényegi kérdésekben egyetértett a műsorpolitikával.

Nagyon pontos Czigány Lóránt leírása arról, hogyan és milyen műgonddal készültek Szabó Zoltán kéziratai. Ezeknek százait volt alkalom látni. A maga által gépelt szövegeit olykor kétszer is elolvasta, mindannyiszor annyi javítást, törlést, betoldást tett, hogy ezzel szinte átfírta az egész szöveget. A kívülálló nehezen ismerte ki magát az átjavított lapokon. A SZER-ben csak egyetlen gépirónő akadt, aki Szabó Zoltán-kéziratokat elolvasni és letisztázni tudott. Mindehhez hadd tegyek hozzá még egy adalékot. Ha konferenciákon előadott – Czigány említi is, hogy mily sok meghívást kapott – előfordult, hogy olykor egy pillanatra megakadt, mert nehezen silabizálta ki a többszörösen javított szövegrészeket, vagy összekeveredtek kezében a kéziratlapok. Ilyenkor nem jött zavarba, azonnal feltalálta magát. A kéziratcsomót letette az asztalra és szabadon folytatta az előadást. Rögtönözve mondta el a téma kidolgozásának egy újabb változatát, amely nem maradt el az írott szöveg mögött. Olyan formai tökélyvel és élvezetes módon adta elő mondandóját, hogy azonnal ki lehetett volna nyomtatni.

Czigány Lóránt kötetében két terjedelmes dolgozat tárja elénk legjobb barátja, Siklós István pályafutását és munkásságát. Költői, szerkesztői és

szervező tevékenységének felidézése során érzékletes képet kapunk a londoni magyar irodalmi közéletéről, a kettjük által vezetett Szepsi Csombor Kör működéséről és az angliai ötvenhatos menekültek eredményeiről is. Sikerültnek mondhatók a további írói, művészi portrék is, Márai Sándorról, Faludy Györgyről, Thinsz Gézáról, Buday Györgyről.

A nyugati magyar irodalom történetének két fontos fejezetére vet fényt az Új Látóhatárban folyt „nemzedéki vita” leírása és az ötvenhatos nemzedék lírai termésének elemzése. Mind a két tanulmány olyan megfigyeléseket és felismeréseket tartalmaz, amelyek nélkül aligha érthetők és magyarázhatók meg a diaszpóra irodalmának sajátos jegyei. A leírás és elemzés oly pontos és minden részletre kiterjedő, hogy érdemben nem lehetne bármit is hozzáfűzni.

A filológiai alaposág és a példásan szép fogalmazás jellemzi a kötetbe felvett kisebb írásokat is. Ezek tárgyai a magyar nyelv, március tizenötödike, fontos könyvek, nyugati értelmiségi körök és tanulmányi napok, kiadói programok és teljesítmények, folyóiratok működése és szerepe, a kanadai magyar irodalom és Hugh Seton-Watson angol történész munkássága.

Külön fejezetbe kerültek azok az írások, amelyeket Czigány 1970 óta az anyanyelvi konferenciákról publikált és azok az előadások, amelyeket e konferenciákon tartott. Az anyanyelvi mozgalomban kezdettől fogva részt vett, amiért gyakran elmarasztalták és olykor durván támadták az emigráns sajtóban. Előadásai viszont azt igazolják, hogy a találkozókon nem fejbőlintó Jánosként vett részt, hanem felhasználta a lehetőséget, hogy a hazai nyilvánosság előtt olyan személyekről, intézményekről, kezdeményezésekről beszéljen, akiknek és amelyeknek a nevét a hatalmon lévők igyekeztek elhallgat-

ni, és olyan jelenségeket, tüneteket, módszereket tegyen szóvá, amelyeket hivatalos részről vonakodtak tudomásul venni. Azok közé a kevesek közé tartozott – Nagy Károllyal, Sulyok Vincével, Nagy Pállal és egy-két más nyugati magyarral egyetemben –, akik Budapesten ugyanúgy beszéltek, mint külföldön és nem érezték, hogy a kötelező udvariasság bizonyos témákról való hallgatást, a bajok és panaszok elkenődését is magában foglalja. A kötetben közölt előadások közül különleges jelentősége volt az 1987. augusztusinak. Ebben Czigány amellet érvelt, hogy elérkezett a nézetek nyílt szembeállításának az ideje, nemcsak – mint addig történt – arról kell beszélni, ami a mozgalom hazai és nyugati résztvevőit összeköti, hanem arról is, ami elválasztja őket, tehát az újabb kori magyar történelem úgynevezett kényes kérdéseiről is.

A kötetet három interjú zárja. Ezeket Hegyi Béla, Tóth Pál Péter és Gülch Csaba készítette Czigánnyal 1982 és 1993 között. Az utóbbiban Czigány érintette a nyugati irodalmi intézményrendszer elsovadásának következményét, a külön, autonóm irodalmi tudat elvesztését. „A Kortársban vagy a Magyar Nemzetben más irodalmi magatartásforma szerint szólalok meg – mondta –, mint az Új Látóhatárban vagy az Irodalmi Újságban. A Petőfi Irodalmi Múzeumban vagy a szegedi egyetemen más látószögből, más attitűd diktálta előadást tartok, mint mondjuk a hollandiai Mikes Kelemen Körben. Nem arról van szó, hogy öncenzúrázom magam, hanem arról, hogy más elvárásrendszerbe csöppentem bele, ahol, tapintatból, bizonyos igazságokkal igencsak takarékosan kell bánnom, mert egyébként olyan érzékenységeket sértek meg a kintről hozott igazság kimondásával, amit semmiféleképpen sem kívánnék. Pedig továbbra is azért írok, amiért Orwellt írt, aki úgy vélte, hogy az igazság-

nak olyan részleteit ismeri, amit rajta kívül senki más, s ezt kötelessége elmondani.”

A *Gyökértelen, mint a zászló nyele* rendkívül tanulságos olvasmány annak, aki tanulni hajlandó. És a nyugati magyar irodalmat illetően van még tanulnivalójuk a hazai és a nyugati olva-

sóknak egyaránt. Amiként sokat tanult belőle és tudása további bővítésére kapott serkentést ennek az ismertetésnek az írója is. Aki majdan megírja a nyugati magyar irodalom történetét, legjobban ha forrásmunkái élére Czigány Lóránt könyvét helyezi.

Borbándi Gyula

LAKATOS ÉVA: A MAGYAR SZÍNHÁZI FOLYÓIRATOK BIBLIOGRÁFIÁJA (1778–1948)

Budapest, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, 1993. 485 l. (Színháztörténeti Könyvtár 28.)

Lakatos Éva igen jó bibliográfus, az Országos Széchényi Könyvtár hírlaposztályán eltöltött évtizedek során a magyar folyóiratok és folyóirat-irodalom talán legjobb ismerőjévé lett. Ezt bizonyítja a jelen kötet is, amelynek a haszna nem pusztán színháztörténeti jellegű, hanem általános művelődés- és irodalomtörténeti is. Annál is inkább, mert jól tudjuk, hogy például a Színházi Életben számos nagy írónk publikált, Márai Sándornak rovata volt, a vidéki lapok pedig nemcsak a színházi, hanem olykor a társasági életéről is tudósítottak, egykorú színikritikáikból a műsorterv következtethető vissza; mindez akkor különlegesen fontos, ha más anyagokból nem rekonstruálható az évad programja. A jól áttekinthető bibliográfiát készítője két részre osztotta, 1921 indokolható cezúrának tetszik. Nyolc budapesti, huszonegy vidéki lelőhely (könyvtár, levéltár) mellett tizenöt külföldi, főleg utóállambeli lelőhelyről valók az adatok, továbbá újsághírekből, sajtó-bibliográfiákból. A bibliográfia hitelességét biztosítja, hogy készítője – amit csak tudott – kézbe vett, igyekezett autopszia révén meggyőződni a máshonnan kapott adatok hitelességéről. Érdekes módon a városi könyvtárak, levéltárak közül hiányzik a szolnoki és a szombathelyi, megtalálható a kiskunhalasi, de a ba-

lassagyarmati nem, Nagyszeben igen, de Marosvásárhely, Arad és Temesvár nem. A remélhetőleg folytatódó kutatás innen újabb adatokat remélhet. Annak ellenére, hogy a címlírások alaposágát, a gyűjtés kiterjedtségét, a kiegészítő utalások pontosságát tekintve Lakatos Éva egyaránt derekas munkát végzett, mind a címmel mind pedig a gyűjtőkörrel kapcsolatban némi kételemem támadt. A bibliográfia címe ugyanis kevesebbet ígér, mint amennyit (szerencsére) ad, folyóirat-feldolgozással kecsegtet, de *napilapokat* is feldolgoz (Lugosi Színházi Lapok, alcím: ingyenes színházi napilap), *hetilapokat* szintén (Lugosi Színházi Ujság, alcím: színházi és művészeti hetilap). A célkitűzés szerint: „A rendszeresen megjelent periodikumok mellett felvettük a színházi alkalmi lapokat is.” Néhány cím, íme, mutatóban, miről is van szó: Állandó múzsa. Az aradi színház megnyitójára. Arad 1900. június, 1 db; Bob herceg. Kassa 1903. márc. 8.; Emléklap a „Víg özvegy” 25-dik debreczeni előadása alkalmából. Debrecen 1907. máj. 5. Sőt: [A] Kassai Nemzeti Színház 1943/44. évi társulatának karácsonyi emlékalbuma, 72 (!) lap. Önmagában nemigen tudok vitatkozni azzal a felfogással, miszerint a valóban alkalmi lapok bibliográfiai regisztrálása szükségesnek mutatkozik. Számomra azon-